

Schneiders, A., J. Coeck, D. Buysse, G. Van Thuyne, C. Belpare & J. Breine, 2003. Vissen en rondbekken.

In: Dumortier et al., 2003. Natuurrapport 2003.

Toestand van de natuur in Vlaanderen: cijfers voor het beleid. Mededeling van het Instituut voor Natuurbehoud nr 21. Brussel.

Vanhecke, L., M. Hoffmann & A. Zwaenepoel, 2003. Water- en moerasplanten in de Uitkerkse Polder: een vergelijking tussen de situatie in 1980/81 en 2000.

Vanreusel, W. & M. Smets, 2002. Plagbeheer niet altijd voldoende voor het herstel van zeldzame heidesoorten. *Natuur.focus* 1: 53-55.

Waterinckx, M. & B. Roelandt, 2001. Bosinventarisatie van het Vlaamse Gewest. AMINAL, afdeling Bos en Groen, Brussel.

Weyembergh, G., 2003. Natuurreservaten. In: Dumortier et al., 2003. Natuurrapport 2003. Toestand van de natuur in Vlaanderen: cijfers voor het beleid. Mededeling van het Instituut voor Natuurbehoud nr 21. Brussel.

Summary

Nature report 2003 in Flanders: nature cannot live in reserves only

The report on the state of nature in Flanders (2003) concludes that the downward trend of biodiversity has not stopped, although lists of protected species, reserves and protected areas do exist. Atmospheric deposition, roads and sluices and many more external factors still have a negative impact. The public and policy support for nature conservation increases. Other policy fields are slowly exploring more nature oriented approaches. This is most obvious in forest and water policy. Communication is essential to enhance co-operation.

Dankwoord

Hartelijk dank aan de overige leden van het team, nl. Luc De Bruyn, Johan Peymen, Toon Van Daele, Gisèle Weyembergh en Anja De Braekeleer die het Natuurrapport 2003 mee hielpen tot stand komen.

Dr. Ir. M. Dumortier, drs. A. Schneiders & prof. dr. E. Kuijken
Instituut voor Natuurbehoud
Kliniekstraat 25
B-1070 Brussel
email: myriam.dumortier@instnat.be

Natuurrapport 2003

Auteurs: M. Dumortier, L. De Bruyn, J. Peymen, A. Schneiders, T. Van Daele, G. Weyembergh, D. van Straaten & E. Kuijken.

Naast het rapport (352 blz.) is er een samenvatting (44 blz.) beschikbaar. Beide zijn gratis verkrijgbaar bij anja.de.braekeleer@instnat.be, Kliniekstraat 25, B-1070 Brussel. Rapport en samenvatting zijn ook digitaal beschikbaar op www.nara.be. An English summary is available on www.nara.be.

Beleidswijzigingen EHS: een bedreiging voor soorten?

In het strategisch akkoord van 2002 heeft het kabinet Balkenende I een aantal beleidswijzigingen opgenomen met betrekking tot de realisatie van de Ecologische Hoofdstructuur. Zo vindt een omhuizing plaats van aankoop van gronden naar beheer door agrariërs en andere particulieren.

Om dit te realiseren is het budget voor aankoop beperkt en wordt dit deels aangewend voor agrarisch en particulier beheer. Vervolgens heeft het kabinet voor 2003 een aankoopstop van natuurgronden doorgevoerd.

Het kabinet Balkenende I onderkende dat de beleidswijziging gepaard gaat met vertraging van de realisatie van de EHS en accepteert een dergelijke vertraging. In de briefwisseling in de herfst van 2002 tussen LNV en de Tweede Kamer over het EHS-beleid wordt echter aangegeven dat de beleidswijziging de kwaliteitsdoelen van het natuurbeleid onverlet laat. Geluiden vanuit maatschappelijke organisaties, wetenschap en provincies wijzen erop dat dit niet reëel wordt geacht en dat de beleidsverschuiving zal leiden tot andere, c.q. lagere ambities.

De Raad voor het Landelijk Gebied heeft begin van dit jaar een advies uitgebracht over consequenties van de beleidswijzigingen (Raad voor het Landelijk Gebied, 2003). Ter onderbouwing van dat advies legde de Raad aan Alterra de volgende vragen voor:

- welke risico's kunnen worden voorzien voor in Nederland voorkomende soorten door een vertraging van de realisatie van de EHS?
- welke consequenties kunnen worden voorzien voor in Nederland voorkomende soorten van een verandering van het ambitieniveau met betrekking tot te realiseren natuurdoelen?

Via een quick scan is een globaal antwoord gegeven op deze vragen (van Oostenbrugge et al., 2003). Ondanks de beperkt beschikbare tijd (de resultaten moesten vóór de verkiezingen van januari 2003 beschikbaar zijn), leverde het onderzoek een aantal opmerkelijke resultaten op.

Gevolgen van vertraging

De afgelopen jaren hebben onder meer Natuurbalansen laten zien dat de realisatie van de EHS nog ver verwijderd is van het uiteindelijke doel: het creëren van een samenhangend netwerk van natuurgebie-

Rijk van Oostenbrugge,
Willemien Geertsema,

John Janssen,
Rien Reijnen
& Claire Vos

den. Het is niet voor niets dat de rijksoverheid gekozen heeft voor aanvullend beleid in de vorm van onder meer Robuuste Verbindingen (LNV, 2000). Weliswaar laat een aantal soorten een positieve trend zien, duidend op effect van het ingezette natuurbeleid, veel soorten zijn echter nog ver verwijderd van de status van duurzame instandhouding.

Vertraging betekent dat (landbouw-)enclaves in natuurgebieden langer blijven bestaan en versterking van natuurkernen langer op zich laat wachten of misschien zelfs helemaal niet tot stand komt. Voor diverse locaties van de EHS geldt, dat met het inrichten van de laatste 'puzzelstukjes' een grote eenheid natuur kan worden gerealiseerd. Vertraging betekent hier verder uitstel van de veelal noodzakelijke ingrijpende maatregelen, zoals hydrologische ingrepen. Deze zullen pas kunnen worden genomen wanneer de laatste landbouwenclave is aangekocht. Zolang dat niet gebeurt, blijven de milieuomstandigheden niet of minder geschikt voor het behoud of herstel van kwetsbare habitats, planten en dieren. Dit kan leiden tot het verdwijnen van kwetsbare (voedselarme) habitats met bijbehorende populaties planten en dieren.

Doordat bestaande natuurkernen niet kunnen worden uitgebreid, bestaat

het risico dat kleine populaties (planten en dieren) uitsterven; het betreft dan met name populaties die alleen te redden zijn door uitbreiding van geschikt habitat in de directe omgeving. Dat geldt in het bijzonder voor soorten met een beperkt verspreidingsvermogen.

Vertraging heeft ook consequenties voor de realisatie van ecologische verbindingen. Per definitie geldt dat een ecologische verbinding pas functioneert wanneer die over de gehele lengte is ingericht. Wachten met inrichten betekent dat individuen van een soort niet of minder gemakkelijk van de ene naar de andere populatie kunnen gaan. Vooral bij planten- en diersoorten die zich maar langzaam verspreiden en bij kleine populaties bestaat hierdoor het risico op regionaal uitsterven.

De beleidswijzigingen brengen een extra risico met zich mee voor de realisatie van robuuste verbindingen (Reijnen et al., dit nummer). Deze zijn immers voor het merendeel nog niet begrensd met als gevolg dat toekenning van andere functies (wonen, bedrijven enz.) een reëel risico vormt. Dit betekent niet alleen, dat essentiële verbindingen tussen natuurkernen onmogelijk worden, maar ook dat de met robuuste verbindingen beoogde uitbreiding van de oppervlakte natuur (27.000 ha) onder grote druk komt te staan.

Consequenties voor soorten

Uitstel van de EHS vergroot de kans op uitsterven van soorten die nu reeds in een niet duurzame situatie verkeren. De mate waarin soorten extra risico lopen bij vertraging van de EHS-realisatie is sterk afhankelijk van soortkenmerken. Daarbij moet worden gedacht aan dispersievermogen, oppervlaktebehoefte, overleving van

de zaadbank (bij planten), de ecologische range voor milieu-omstandigheden en successiestadium. Aangezien relatief veel kwantitatieve informatie beschikbaar is over het dispersievermogen en de oppervlaktebehoefte van een aantal soortgroepen, heeft de analyse die in opdracht van de Raad voor het Landelijk Gebied is uitgevoerd zich op deze kenmerken gericht. Soorten met een gering dispersievermogen lopen een verhoogd risico, omdat zij de afstanden tussen leefgebieden niet kunnen overbruggen. Een voorbeeld hiervan is de Zilveren maan (*Boloria selene*), een dagvlindersoort van vochtige graslanden. Ook voor soorten die afhankelijk zijn van grote, aaneengesloten oppervlakten natuurgebied geldt dat duurzaam voortbestaan in het geding kan zijn. Daartoe behoren bijvoorbeeld de

Ecologische netwerken

De Roerdomp (*Botaurus stellaris*) kan alleen duurzaam voortbestaan wanneer voldoende grote, aaneengesloten moerasgebieden worden gerealiseerd (foto: Alterra-archief).

Roerdomp (*Botaurus stellaris*) en de Grote vuurvlieder (*Lycaena dispar*).

Voor de analyse is uitgegaan van de doelsoortenlijst uit het Handboek Natuurdoeltypen (Bal et al., 2001), waarbij alleen gekeken is naar soorten die als (ernstig) bedreigd op de Rode Lijst staan en/of beschermd zijn middels de Habitatrictlijn (appendices 2 en 4) of Vogelrichtlijn (appendix 2). Soorten die in Nederland alleen overwinteren of doortrekken en mariene soorten zijn evenmin in het onderzoek betrokken. Vervolgens zijn de soorten ingedeeld in risicoklassen op basis van hun dispersievermogen of oppervlaktebehoefte (voor 'sleutelpopulaties') (voor een uitgebreidere beschrijving van de methodiek: van Oostenbrugge et al., 2003).

Uit de analyses blijkt, dat ruim 80 procent van de soorten die in beschouwing zijn genomen een extra risico loopt bij vertraging van de EHS-realisatie, waarbij zelfs bijna 60 procent een relatief extra hoog risico loopt. De analyses zijn uitgevoerd voor de volgende soortgroepen: zoogdieren (behalve vleermuizen), vogels, vissen, reptielen, amfibieën en dagvlinders (tabel 1).

	Totaal aantal soorten	Soorten met licht verhoogd extra risico		Soorten met relatief hoog extra risico	
		Aantal	%	Aantal	%
Zoogdieren	6	3	50	3	50
Vogels	48	13	27	25	52
Vissen	10	2	20	3	30
Reptielen	3	1	33	2	67
Amfibieën	9	4	44	4	44
Dagvlinders	20	1	5	19	95
Totaal	96	24	25	56	58

Tabel 1. Overzicht per soortgroep van het aantal en het percentage soorten, behorend tot de categorieën 'bedreigd' of 'sterk bedreigd' en/of opgenomen in de Habitat- of Vogelrichtlijn ('totaal aantal'), dat vanwege dispersievermogen en/of oppervlaktebehoefte (mogelijk) extra risico loopt bij vertraging van de EHS-realisatie (zoogdieren: exclusief vleermuizen vanwege onvol-

doende informatie over dispersievermogen en oppervlaktebehoefte). Klasse met een relatief hoog extra risico: soorten met een dispersievermogen minder dan 3 km of met een oppervlaktebehoefte van meer dan 750 ha. Klasse met een licht verhoogd extra risico: soorten met een dispersievermogen van 3 - 15 km of een oppervlaktebehoefte van 50 - 750 ha.

Realisatie natuurdoelen bij landbouwkundig gebruik

De overheid hanteert sinds enkele jaren natuurdoeltypen om de ecologische ambities van het beleid weer te geven. Indien er minder geld voor aankoop van EHS-gronden beschikbaar komt, dient bekeken te worden voor welke natuurdoeltypen de verminderde aankoop de grootste gevolgen heeft. De afzonderlijke natuurdoeltypen en hun soorten kunnen niet over een kam worden geschoren. Voor sommige typen en soorten bestaan alternatieven, bijvoorbeeld via het instrument van agrarisch natuurbeheer, maar voor andere ligt dat veel moeilijker en is de aankoop van EHS-gronden van groot belang om populaties van bedreigde soorten veilig te stellen of te versterken.

Tot de kwetsbare habitats behoren vooral laagveengebieden (bijvoorbeeld in Noordwest-Overijssel en de brakwatervenen in Noord-Holland), kwel- en bron-systemen die van regionale grondwaterstromen afhankelijk zijn (bijvoorbeeld beekdalen in Noordoost-Twente en de Achterhoek) en geïsoleerd gelegen graslandreservaten (zoals blauwgraslanden in de Gelderse Vallei en stroomdalgraslanden langs de Maas, de IJssel en de Lek).

Nagegaan is wat de gevolgen zouden zijn van de beleidswijzigingen voor soorten die aan bovengenoemde kwetsbare habitats zijn gebonden. De analyse is gericht op soorten waarvoor de betreffende doeltypen worden gekenmerkt als zijnde van groot belang (volgens Bal et al., 2001) en beperkt tot libellen, sprinkhanen, landkevers, nachtvlinders, macrofauna, vaatplanten en mossen. De selectie is verder beperkt tot soorten die als 'bedreigd' of 'sterk bedreigd' op Nederlandse Rode Lijsten staan en/of zijn opgenomen in de Habitatrichtlijn (appendices 2 en/of 4).

De conclusie is, dat ruim een derde van de beschermde libellen- en macrofaunasoorten en meer dan een kwart van de (sterk) bedreigde plantensoorten extra risico loopt als gevolg van deze beleidswijziging (tabel 2).

Vervolg

De bevindingen die in dit artikel zijn beschreven, zijn het resultaat van een kortdurend onderzoek op basis van de deskundigheid van een aantal experts. In het kader van de Natuurbalans 2003 is een vervolg gegeven aan het onderzoek. Voor de Natuurbalans is nagegaan in hoe-

verre sprake is van duurzaam beheer van natuurgebieden (Dirkx & Witmer, dit nummer). Daartoe is de kaart met in 1990 bestaande natuur aangevuld met de gebieden die eigendom zijn van terreinbeherende organisaties. Wordt de resulterende kaart vergeleken met de voorlopige landelijke natuurdoelenkaart van het Expertisecentrum LNV (versie juli 2002), dan blijkt dat vooral in de categorieën 'matig voedselrijke graslanden', 'schrale graslanden', 'water en moeras' en 'reservaatakkers' voor nog relatief veel hectares (> 25% ten opzichte van de taakstelling) duurzaam beheer moet worden geregeld. Van de soorten waarvoor de categorieën 'matig voedselrijke graslanden', 'schrale graslanden' en 'reservaatakkers' van groot belang zijn (het gaat daarbij om respectievelijk 70, 95 en 36 soorten die als – sterk – bedreigd op de Rode Lijst zijn opgenomen of beschermd zijn volgens de Habitat- of Vogelrichtlijn), is meer dan driekwart zeer gevoelig voor versnippering. Voor 'water en moeras' geldt dit voor bijna de helft van de (64) soorten. Deze soorten lopen dus extra risico bij vertraging van de EHS. Bovendien kunnen zij extra risico lopen als gevolg van de accentverschuiving naar agrarisch natuurbeheer. Slechts voor een beperkt aantal natuurdoelen geldt dat zij in combinatie met landbouwkundig gebruik kunnen worden gerealiseerd.

Dit artikel beperkt zich slechts tot enkele aspecten van de beleidswijzigingen. Vertraging van de EHS kan immers ook als consequentie hebben dat grote eenheden natuur trager tot stand komen, waardoor de realisatie van meer natuurlijke ecosystemen langer op zich laat wachten.

Ook besluitvorming over het milieubeleid kan voor de realisatie van natuurdoelen vergaande consequenties hebben. Daarbij moet onder meer worden gedacht aan de discussies over zonering in het kader van de Wet Ammoniak en Veehouderij. Een voorbeeld is ook het Overlevingsplan Bos en Natuur: ondanks de successen die hiermee zijn bereikt, voert het kabinet op deze post een bezuiniging door van 5 miljoen euro per jaar.

De Ecologische Hoofdstructuur krijgt van het kabinet Balkenende II prioriteit. Ondanks alle forse bezuinigingen stelt het kabinet, in vergelijking met kabinet Balkenende I, extra middelen beschikbaar voor de realisatie van de EHS en de uitvoering van de Reconstructie. Het gaat daarbij om 700 miljoen euro in de periode 2004-2007, waarvan ruim 400 miljoen voor de realisatie van de EHS. Het is echter de vraag of daarmee de EHS in 2018, zoals ook dit kabinet zich ten doel heeft gesteld, kan worden gerealiseerd. Volgens een beoordeling van het Milieuen Natuurplanbureau (MNP) is nu voldoende geld beschikbaar om het voor de komende kabinetsperiode beoogde areaal EHS te realiseren. Het MNP constateert echter ook dat de realisatie grote risico's kent, omdat de sturing van de rijksoverheid op de EHS afneemt. Het kabinet zet, evenals het kabinet Balkenende I, sterk in op particulier natuurbeheer, terwijl de belangstelling daarvoor klein is (MNP, 2003a). De Natuurbalans 2003 meldt dat tot nu toe slechts 510 ha particulier natuurbeheer is gerealiseerd en dat het huidige tempo waarin agrarisch natuurbeheer wordt gerealiseerd te laag is om de taakstelling te halen (MNP, 2003b).

	Totaal aantal soorten	Soorten die verhoogd risico lopen	
		Aantal	%
Libellen	13	5	38
sprinkhanen, landkevers, nachtvlinders	6	0	0
macrofauna	35	13	37
vaatplanten en mossen	195	52	27
Totaal	249	70	28

Tabel 2. Overzicht per soortgroep van het aantal en het percentage soorten, behorend tot de categorieën 'bedreigd' of 'sterk bedreigd' en/of opgenomen in de Habitatrichtlijn ('totaal aantal'),

dat verhoogd risico loopt bij onvoldoende realisatie van natuurdoeltypen die niet of nauwelijks te combineren zijn met landbouwkundig gebruik, c.q. agrarisch natuurbeheer.

De Zilveren maan (*Boloria selene*) is een soort die vanwege zijn geringe dispersievermogen problemen kan ondervinden bij vertraging van de EHS-realisatie (foto: Alterra-archief).

Moerassen behoren tot de doeltypen waarvan volgens de taakstelling van het natuurbeleid nog veel moet worden gerealiseerd. Ook het beleid voor robuuste verbindingen is van grote betekenis voor het realiseren van aaneengesloten moerassen (foto: Wieger Wamelink).

Literatuur

- Bal, D., H.M. Beijer, M. Fellingner, R. Haveman, A.J.F.M. van Opstal & F.J. van Zadelhoff, 2001. Handboek Natuurdoeltypen. Tweede, geheel herziene editie. Expertisecentrum LNV, Wageningen.
- LNV, 2000. 'Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur'. Nota Natuur, bos en landschap in de 21e eeuw. Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, Den Haag.
- MNP, 2003a. Milieu- en natuureffecten hoofdlijnenakkoord kabinet Balkenende-2. Milieu- en Natuurplanbureau – RIVM rapport 500013002.
- MNP, 2003b. Natuurbalans 2003. Milieu- en Natuurplanbureau. Kluwer. Alphen aan den Rijn.
- Oostenbrugge, R. van, J. Janssen, R. Reijnen & C. Vos (red.), 2003. Quick Scan beleidswijzigingen EHS. Een indicatie van de effecten op soorten en ecosystemen van enkele wijzigingen in het rijksbeleid ten aanzien van de Ecologische Hoofdstructuur. Alterra-rapport 657.

Alterra, Research Instituut voor de Groene Ruimte, Wageningen.

Raad voor het Landelijk Gebied, 2003. Voor een dubbelte op de eerste rang. Advies van de Raad voor het Landelijk Gebied over het natuurbeleid. Publicatie: RLG 03/2.

Summary

Changes in nature policy for the National Ecological Network of The Netherlands: indication of effects on species

The Dutch government has recently made a number of changes in the process of realisation of the National Ecological Network (NEN). One significant change is that the policy of purchasing land for nature conservation organisations to protect current nature and to develop new nature, will shift towards management agreements with the current, mostly private and agricultural land owners. The assumption of the government that this change will

not affect the final ecological objectives of the nature policy plan, has been doubted by nature conservation organisations and lower authorities. However, it is recognised that this will delay the process of realisation of the NEN. Moreover, this new policy will lead to delay of the final realisation of the NEN.

Using Alterra's expertise it was possible to indicate the effects for mammals (excluding bats), breeding birds, fresh-water fish, reptiles, amphibians and butterflies. Of these groups, species on the Dutch Red List (threatened and strongly threatened) and on the EU Bird and Habitat Directives were considered to be potential risk species. For more than half of these species, there is a relative high risk to become extinct when the process of realisation of the NEN is delayed, either due to a small dispersal capacity or a large area demand.

Several semi-natural ecosystems do not endure agricultural use. Fens, springs, ecosystems determined by seepage and isolated species-rich grasslands are particularly vulnerable. As a result, species that are dependent on these ecosystems incur an increased risk. The risk is indicated for dragonflies, grasshoppers, land beetles, night moths, fresh water macro-invertebrates, vascular plants and mosses. Of these groups species on the Dutch Red List (threatened and strongly threatened) and the EU Bird and Habitat Directives were considered to be the most potential risk-species. More than one third of the considered dragonfly and macro-invertebrate species and approximately one quarter of plant species incur an increased risk due to the change in nature policy.

Drs. R. van Oostenbrugge, dr. W. Geertsema, Dr. J.A.M. Janssen, Dr. M.J.S.M. Reijnen & Dr. C.C. Vos
Alterra

Postbus 47

6700 AA Wageningen

www.alterra.nl

email: rijk.vanoostenbrugge@wur.nl

email: willemien.geertsema@wur.nl

email: john.janssen@wur.nl

email: rien.reijnen@wur.nl

email: claire.vos@wur.nl